

SOCRATISCH FILOSOFEREN MET JONGEREN

Kristof Van Rossem

Deze tekst is een bewerking van het eerder gepubliceerde 'socratisch filosoferen met jongeren' in Filosoferen met jongeren, Willy Poppelmonde, Kristof Van Rossem, Goedele De Swaef, Paul Fransoo, Kluwer, Antwerpen, 2001, 186 p. Meer info over het socratisch gesprek en mijn activiteiten vind je op www.socratischgesprek.be

*De socratische methode is niet de kunst om filosofie maar om filosoferen te onderwijzen, niet de kunst les te geven over filosofen maar leerlingen tot filosofen te maken.
(Leonard Nelson, De socratische methode, 1922)*

1. Inleiding

In deze tekst beschrijf ik kort de traditie van het socratisch gesprek en wat dit kan betekenen voor jongeren vandaag. Er bestaan veel verschillende vormen van filosoferen met jongeren. Enkele verschillen met een 'gewoon' filosofisch gesprek, zoals bijvoorbeeld een gesprek in de traditie van het filosoferen met kinderen van Matthew Lipman, zijn :

1. Het onderzoek geschiedt over één vraag en het antwoord op die vraag wordt gezocht in oordelen die de deelnemers hier en nu vellen. Van onderwerp of vraag veranderen kan pas als je andere onderzoekers er van kan overtuigen dat die vraag niet voldoende is onderzocht (wat vrijwel nooit het geval is).
2. Wat de deelnemers qua opvattingen hebben en wat de waarde en de waarheid hiervan is, is voorwerp van onderzoek. Er wordt niet gewerkt met externe impulsen als tekstmateriaal, beeld, ...
3. De onderzoeksstijl is analytisch. Speculatief denken kan i.t.t. bij kinderfilosofie enkel als aanloop van een bijkomende analyse.
4. De interventies van de begeleider zijn bedoeld om deelnemers te stimuleren de volgende regels te belichamen :
  - a. zeg wat je wil zeggen
  - b. wees concreet
  - c. tracht een gezamenlijk gesprek te voeren (oefening in dialoogvoering)
5. De Nelsoniaanse gesprekstraditie is neo-kantiaans i.t.t. die van bv. Lipman. Dit uit zich bijvoorbeeld in een nauwgezet onderzoek naar het tot stand komen en het beargumenteren en legitimeren van oordelen
6. De gespreksbegeleider voegt geen inhoud toe. Elke interventie van de begeleider is goed als het de intensiteit van het filosofisch gesprek van de deelnemers kan verdiepen. Een socratisch gesprek verloopt met maximale participatie van de deelnemers. De sturing is die tot zelfsturing.
7. Zoals bij Socrates wordt de volharding van deelnemers in het zoeken naar een antwoord op de vraag op de proef gesteld. Het gaat in het onderzoek immers over het zelf echt willen weten ('zelfinzicht'), niet in de eerste plaats over hartverwarmende of educatief nuttige vormen van gespreksvoering
8. Het meest typische aan een socratische vorm van filosoferen is de verdieping van een fundamentele, tweede orde vraag in de derde orde, in het hier –en –nu. Meer specifiek zal de begeleider o.a. door zijn ironische stijl, de deelnemer uitnodigen het antwoord op zijn vraag hier en nu in zijn eigen gedrag te onderzoeken.
9. Het socratisch gesprek verschilt tot slot door verwijzing naar de stijl van de historische Socrates met elementen als de ironie, de elenchus-ervaring, de

doorgedreven argumentatie, het opsporen van inconsistenties en onduidelijke of verwarde opvattingen met de bedoeling ze naar hun waarheid te onderzoeken,...

Hieronder beschrijf ik iets uitvoeriger de traditie en de varianten van socratische gespreksvoering met jongeren.

2. De wijsheid en de pedagogie van Socrates

Socratische gesprekken met jongeren zijn niet nieuw. Ze bestonden al in de vierde eeuw voor onze tijdrekening. Wat met name Socrates deed met zijn leerlingen is een mooie en interessante erfenis waar we vandaag in de klas dankbaar gebruik van kunnen maken.

2.1. Hoe Socrates filosofeerde

Over Socrates (469-399) bestaan, net zoals over Jezus, heel wat bronnen, de ene al wat historisch betrouwbaarder dan de andere. De meest bekende en misschien ook de mooiste bron zijn de boeken van Plato (428/7-348/7). Het zijn verhalen waarin Socrates met Griekse jongens en mannen in gesprek gaat. In Plato's werk uit zijn vroege periode en middenperiode - met betrekking tot de figuur van Socrates misschien historisch de meest betrouwbare - lezen we enkele kenmerken van Socrates' karakter en zijn pedagogische aanpak.

2.1.1. Een bijzondere leraar

In de bloeitijd van het klassieke Griekenland, zo rond 450, verschenen in het democratische Athene de zogenaamde 'sofisten' of 'wetenschappers'. Zij verzorgden voor het eerst een soort onderwijs na wat wij de lagere school zouden noemen. Tegen betaling bereidden ze de meestal aristocratische jongens voor op een maatschappelijke carrière o.a. door cursussen spreken in het openbaar. Onder hun invloed werd het houden van filosofische vraaggesprekken een belangrijk onderdeel van het onderwijs en bovendien een populaire 'sport' bij de Atheners. Deze gesprekken waren in feite twistgesprekken en maakten onderdeel uit van de 'eristiek'. Eristiek is de kunst om door middel van een twistgesprek een debat te winnen. Een geoefende 's sofist' is in staat om via vragenstellen een stelling als « democratie is een uitvinding voor de zwakkeren » onderuit te halen. Op de afbeelding hieronder zie je twee mannen de 'eristiek' beoefenen. Er is hier duidelijk sprake van een discussie. Ze halen er zelfs een boek, een autoriteit bij. « Dis-cussiëren » betekent letterlijk « eruit schudden » (dis-cedere). De bedoeling is om met behulp van argumentatiekunst het pleit te winnen. Je kan de sofisten vergelijken met onze advocaten vandaag.

Het is niet uitgesloten dat vele socratische gesprekken zoals ze in het vroege werk van Plato beschreven staan, een weerslag zijn van feitelijke twistgesprekken en dat Socrates zelf met andere woorden ook aan deze 'sport' deed.¹ Toch had Plato het moeilijk met deze sofisten. Hij verweet hun het onkritische en maatschappijbevestigende karakter van hun onderwijs. Overtuigingskracht moet volgens Plato een middel zijn, geen doel. Hij reageert met behulp

---

¹ Ryle, G., *Plato's progress*, Cambridge, C.U.P., 1966, p.18.

van zijn literaire 'held' Socrates tegen hun scepticisme : niet alle meningen zijn relatief, het loont de moeite naar de waarheid achter de verschijnselen op zoek te gaan.² Socrates verschilt samengevat volgens Plato in een paar opzichten van de sofisten :

a) Ten eerste is Socrates' *motivatie* verschillend. Volgens Hippias, een sofist, verdoet Socrates zijn tijd met muggeziften, met futiliteiten. Tot een groots optreden in het openbaar zou hij niet in staat zijn. In zijn reactie relativeert Socrates schamper en ironisch wat Hippias het allerbelangrijkste vindt, namelijk geld verdienen en « een geslaagde en mooie redevoeving kunnen opstellen en die met succes voor te dragen voor de rechtbank of in een andere vergadering. »³

In de Apologie, waarin Plato onder andere vertelt over Socrates' verdedigingsrede voor zijn dood, vertelt Socrates dat hij zich in zijn leven niet druk heeft gemaakt « om wat voor de meeste anderen zo belangrijk is : geld verdienen, beheer van het bezit, militaire en politieke functies en al die andere ambten, politieke clubs en partijen die onze stad kent ». ⁴ In vele gesprekken gaat het over dit verschil. Socrates is niet geïnteresseerd in wat andere van hem denken, in hoe je goed overkomt, in pralerijen, in aanzien of macht.⁵ Wat hem motiveert om te filosoferen is ervoor te zorgen dat men zichzelf als mens zo goed mogelijk ontwikkelt. Vooraleer je je met zakelijke aangelegenheden inlaat, moet je volgens Socrates « een goed en verstandig mens worden ». ⁶ Het sleutelwoord is hier : morele kwaliteit en psychische autonomie. Deze eigenschappen stellen hem in staat zichzelf te zien als een 'horzel' die op het paard van de samenleving is gezet om haar wakker te houden.

b) Socrates schrijft geen artikelen, citeert geen boeken en houdt ook geen lange uiteenzettingen. Hij is geen 'schriftgeleerde' maar gaat daarentegen op *onderzoek* in het mondelinge gesprek met mensen. In deze gesprekken betreft hij het onderwerp van het onderzoek ook voortdurend op de gesprekspartner zelf. In de Laches zegt Nicias, een Atheens generaal, hierover : « ...uiteindelijk kom je terecht in een positie waarin je verantwoording moet afleggen over jezelf, over de manier waarop je leeft en over het leven dat je tot dusver hebt geleid. Wanneer je eenmaal in die positie terecht bent gekomen zal Socrates je niet laten gaan voordat hij je op al die punten aan een grondig onderzoek heeft onderworpen ». Hij zegt dat hij dit aangenaam vindt en voegt eraan toe : « Je zult daarna ongetwijfeld zorgvuldiger leven als je zijn onderzoek niet uit de weg gaat en bereid bent, en het normaal vindt...je leven lang te blijven leren en niet te denken dat het verstand met de jaren vanzelf komt ». ⁷

c) De kennis die Socrates zijn gesprekspartners wil bijbrengen is vooral *zelfkennis*. Daarom daagt hij zijn gesprekspartners uit tot onderzoek over eigen kennis en ervaring. Discussies over iets wat ver van je bed is of vrijblijvend is zoals de sofisten dikwijls voerden, vindt Socrates niet interessant. Meer dan intelligentie vraagt dit zelfonderzoek een serieuze inspanning van de wil. Plato zegt hierover : « Het is niet in woorden te vatten maar door *langdurige en toegewijde*, wetenschappelijke omgang met het onderwerp en een overeenkomstige vertrouwdheid ermee treedt het plotseling in de ziel tevoorschijn zoals een licht dat ontstoken wordt door een wegspringende vonk, en het voedt zich dan vanuit zichzelf ». ⁸

---

² Volgens Vlastos is het niet Socrates die filosofeert in Plato's vroege werken maar Plato zelf. het antagonisme Socrates-sofisten moet dus worden gerelativeerd. Zie Vlastos, G., *Socrates. Ironist and Moral Philosopher*, Cambridge, C.U.P., 1991, p.50

³ Plato, *Hippias Maior*, 281b, 304c-e, vertaling Xaveer De Win, nieuwe uitgave, Kapellen, Pelckmans, 1999.

⁴ Plato, *Apologie*, 36b, vertaling idem.

⁵ Zie Plato, *Theaetetus*, 173c-174a.

⁶ Plato, *Apologie*, 36c, vertaling idem.

⁷ Plato, *Laches (vroeg)*, 187^e- 188c, vertaling G.Koolschijn, Amsterdam, 1987.

⁸ Plato, *Brieven VII*, 341c-d. Nelson citeert dit in het begin van zijn 'historische voordracht' over het socratisch gesprek in 1922. Hij wilde hiermee aantonen dat het socratisch gesprek als kritische methode zich duidelijk

Volgens Plato is een discussie over bijvoorbeeld vriendschap zonder jezelf daarbij te betrekken ook niet waard filosofie genoemd te worden. Hierachter zit zijn zogenaamde anamnese-theorie. Plato is ervan overtuigd dat filosofische waarheden, bijvoorbeeld het 'wezen' van de vriendschap, al 'in ons' aanwezig zijn. Ze zijn niet te vinden in de uiterlijke verschijnselen maar zitten in onze geest. Het komt er enkel op aan om via de juiste vragen deze 'verborgen kennis' ter wereld te brengen ('Alètheia', Grieks voor 'waarheid' betekent letterlijk : 'in de onverborgenheid treden'). Daarom laat hij Socrates zichzelf in de Theaetetus 'vroedvrouw' noemen, met twee verschillen : « in de eerste plaats verlos ik mannen en niet vrouwen en in de tweede plaats onderzoek ik de geest die zwanger is, niet het lichaam ».⁹

d) In tegenstelling tot de sofisten die soms wandelende encyclopedieën waren, beweerde Socrates *dat hij niets wist*. Iets verder in dezelfde passage als hierboven zegt hij : « Want voor mij geldt net als voor een vroedvrouw : zelf kan ik geen kennis baren. Wat al veel mensen mij hebben verweten, dat ik wel aan anderen vragen stel maar zelf nergens een uitspraak over doe en nergens iets van af weet, dat verwijt is juist ». Wist Socrates dan werkelijk niets ? Zelf zegt hij in de Apologie dat hij niet beweert dat hij iets weet als hij dat feitelijk niet weet. Hij heeft dus weet van zijn niet-weten. Dit niet-weten is dus dubbelzinnig. Het is pose want hij is zijn gesprekspartners steeds weer de baas maar het is ook werkelijkheid : hij heeft nooit zekere kennis over de zaak. Dit brengt met zich mee dat Socrates als pedagoog ook dubbelzinnig werkt. Aan de ene kant brengt hij inderdaad geen enkele kennis over, aan de andere kant draagt zijn aanpak bij zijn gesprekspartners toch bij tot bewustwording en zelfkennis.¹⁰

2.1.2. Zijn pedagogie

a) zijn methode : de elenchus

Hoe bracht Socrates zijn gesprekspartners tot zelfkennis ? Het geheim van zijn methode is ongetwijfeld de elenchus, wat letterlijk weerlegging, verlegenheid of beschaming betekent. Plato noemt in De Sofist de elenchus een 'zuivering van de ziel'. Zoals honger de beste saus is, zo is de elenchus ook de ideale voedingsbodem voor inzicht in jezelf. Kort gezegd bestaat de elenchus bij Plato uit :

- expliciteren wat je gesprekspartner meent te weten, dikwijls 'in verwarde ideeën', door bv. te herhalen wat hij/zij zegt ;
- verschillende stellingen van je gesprekspartner zo duidelijk, volledig en helder mogelijk (laten) formuleren ;
- deze in verband brengen met elkaar ;
- eventuele tegenstrijdigheden hierin aan het licht brengen.

Deze elenchus is niet alleen negatief en destructief. De vernietiging van de pretentie van kennis staat in functie van het motiveren tot verder onderzoek. Deze ingreep is in zekere zin dus therapeutisch. Het is het leggen van een voedingsbodem voor onderzoek door het bevorderen van een onderzoekende houding. Het resultaat is dikwijls een *aporie*. Het gevoel is er dan van 'ik weet het niet meer'.

Meno getuigt van deze aporie. Hij vertelt Socrates dat hij door het gesprek met hem « een en al onzekerheid is geworden ». Hij voelt zich geestelijk en lichamelijk verlamd en vergelijkt

---

onderscheidt van de filosofie, als dogmatische methode. Zie Nelson, L., *De socratische methode* (1922), in Idem, *idem*, vert. Jos Kessels, 1994, p.70-71.

⁹ Plato, *Theaetetus* (midden), 148^e-151a, vertaling Koolschijn. Die discriminatie t.o.v. vrouwen lijkt grof. Zoals Vlastos schrijft was Socrates op dat vlak inderdaad verrassend conformistisch. Zie Vlastos, G., *op.cit.*, p.179-180.

¹⁰ Vlastos, G., *op.cit.*, p.21-44, p.236-242; Kessels, J., *Inleiding*, in Nelson, L., *op.cit.*, p.16.

Socrates dan ook met een platte sidderrog uit de zee die ook iedereen die in zijn buurt komt verlamt met zijn aanraking.¹¹

In feite wordt dankzij de elenchus voor de gesprekspartner iets complexer wat ogenschijnlijk in zijn/haar ogen heel eenvoudig leek. Om het onderzoek nog verder door te voeren en het complexe dan weer eenvoudiger te maken hebben Plato en daarna ook Aristoteles andere methoden ontwikkeld zoals het werken met hypothesen, het onderverdelen, verfijnen en classificeren. Dit verder onderzoek is dan minder therapeutisch en meer didactisch.¹²

b) zelfkennis belangrijker dan de waarheid

Er is nog iets heel belangrijk wat over Socrates als pedagoog moet worden opgemerkt. Het doel van zijn onderwijs, nl. iemand tot zelfstandig denken en tot zelfkennis brengen, weegt zwaarder door dan het vinden van een waar antwoord op de vraag of de kwestie. Een beroemd voorbeeld is het Symposium, waarin Alcibiades, een van de meest begeerde en machtige jonge mannen uit Athene, in een dronken bui vertelt hoe hij Socrates trachtte te verleiden. Socrates ging hier niet alleen niet op in, hij hield ook de boodschap achter dat het hem alleen te doen is om geestelijke vriendschap. Dit lijkt een nors en ontoegankelijk gedrag maar het staat in functie van zijn doel : Alcibiades stimuleren om deze waarheid zelf te achterhalen. Dit persoonlijk ontdekken, deze oefening in zelfzorg en autonomie is belangrijker dan het overbrengen van waarheid of wijsheid. « De mensen kunnen je niet verstandig of onverstandig maken », zegt Socrates in de Crito.¹³ Om het met een beeld te zeggen : het heeft geen zin een sinaasappel voor te kauwen vooraleer je hem aan een ander geeft.

2.2. Socrates in de begeleidingspraktijk vandaag

Wat betekenen deze verhalen over Socrates nog in de onderwijspraktijk vandaag? Ik stip enkele 'erfenissen' aan.

2.2.1. Socrates spreekt aan

De figuur van Socrates spreekt jongeren aan. In de verhalen van Plato leer je, net als in de evangelieën, een heldhaftige maar tegelijk bescheiden enkeling kennen die zowel psychologisch als moreel uitblinkt ten opzichte van zijn tijdgenoten. Ze hebben allebei iets van een missionaris. Ze hebben een meeslepende aantrekkingskracht, een charisma. Nietzsche noemde Socrates op een bepaald moment een 'vrije geest' en schreef hierover : « Op de stichter van het christendom heeft Socrates de vrolijke ernst en wijsheid vol schelmenstreken voor, die de beste zielstoestand van de mens uitmaken. Bovendien had hij van beiden het grootste verstand. »¹⁴

Met jongeren de figuur bespreken of samen een verhaal van Plato lezen is dus zeker motiverend en zinvol. Een les over Socrates is echter nog niet noodzakelijk filosoferen. Het kan wel een mooie inleiding zijn tot een socratisch gesprek.

2.2.2. Twee belangrijke verschillen met Plato

Een socratisch gesprek vandaag onderscheidt zich minstens in twee opzichten van de gesprekken die Socrates volgens Plato voerde. Ten eerste vinden deze gesprekken niet met twee of drie mannen plaats maar in een groep van

---

¹¹ Plato, *Meno* (midden), 79^e-80b, vertaling Koolschijn.

¹² Kessels, J., *art. cit.*, p.14.

¹³ Plato, *Crito* (vroeg), 45a, vert. idem.

¹⁴ Het fragment is uit paragraaf 86 van 'de wandelaar en zijn schaduw', geciteerd in Van Gelre, H., *De ontwikkeling van Nietzsches denken in de jaren 1875/76-1889*, Best, Damon, 1998, p.39.

mensen van verschillende achtergrond, leeftijd en geslacht. Het aantal gesprekspartners varieert doorgaans van 6 of 7 tot 15. Ten tweede onderscheiden de socratische gesprekken zich vandaag nog veel meer van de traditie van de sofistieke twistgesprekken uit het Athene van die tijd dan de Platonische gesprekken. Socrates voerde in feite nog heel wat monologen. In een socratisch gesprek vandaag wordt echter getracht een dialoog op gang te brengen.

2.2.3. morele kwaliteiten of maatschappelijk succes ?

a) 'deugdzamer' leven ?

Staan mensen na het volgen van zo'n gesprek net als Socrates 'deugzaam' in het leven ? Hier kan niet zomaar 'ja' op geantwoord worden. Hiervoor ontbreekt het ten eerste aan empirische gegevens. Vervolgens zou ook theoretisch onderzocht moeten worden of wat Socrates onder 'goed', 'rechtvaardig' of 'authentiek' en moreel autonoom begreep, ook ethisch gezien vandaag deugdzaam is en of dit bovendien kan onderwezen, getoond of overgedragen kan worden in een socratisch gesprek. Tot slot is de typisch Griekse aanname rede=deugd=geluk vandaag nog allerm minst vanzelfsprekend.¹⁵ Nietzsche toonde honderd jaar geleden al aan dat deze opvatting niet ver ligt van een dogmatisch moralisme die in staat is om elke 'dierlijke' scheppingsdrift zijn energie te ontnemen.¹⁶

'Deugt' het socratisch gesprek dan vandaag niet meer ?

Niets is minder waar. Uit evaluaties blijkt wel dat deelnemers spreken van een toegenomen vaardigheid om zich uit te drukken, een beter begrip van hun eigen ervaringsoordelen, een groter geduld, een vragender in de wereld staan enzovoort. Het valt op dat deze kwaliteiten minder afhankelijk zijn van de inhoud van het gesprek dan van de manier waarop het denkproces is verlopen. Zijn dit dan 'morele kwaliteiten' of 'deugden' die zich bovendien ook manifesteren buiten het gesprek ? Mijn ervaring is dat socratische gesprekken inderdaad een aanzet kunnen geven om 'een beter mens' worden in die zin dat je ervoor kiest om te groeien in zelfkennis en zelfwaardering en dus in morele kwaliteit. Hiervoor is echter één socratisch gesprek meemaken ruimschoots onvoldoende. 'Deugdzam leven' vraagt de langdurige toewijding waarover Plato hierboven sprak.

b) succes in de maatschappij ?

Ik durf zoals Plato Socrates' motivatie niet meer tegenover die van de sofisten stellen. In een maatschappij waarin mondigheid, opkomen voor jezelf, kunnen argumenteren enzovoort nog steeds even belangrijk zijn als bij de Grieken, krijg je inderdaad deelnemers die de voor hun 'carrière' noodzakelijke inzichten, vaardigheden en attitudes via een socratisch gesprek komen 'shoppen'. In die zin kan een socratisch gesprek vandaag 'maatschappijbevestigend' werken. Toch is een gesprek vandaag ook meer dan een oefening in spreken in het openbaar of een les in argumentatiekunst. Het is geen kant en klare maaltijd, het is geen 'training' die jongeren kan voorbereiden op maatschappelijk succes. Het blijft 'socratisch' omdat het wezenlijk gaat om de deelnemers zelf, met hun twijfels, hun (on)hebbelijkheden en eigenschappen. Het gaat om 'belichaamde kennis' en dit vraagt een heel andere benadering dan wetenschappelijke, 'bevroren' of toepasbare kennis. Zoals ik in de inleiding aangaf, wordt deze vorm van weten, dit zelfonderzoek, in de traditie van Nelson en Heckmann o.a. gestimuleerd door de eis van concreetheid.

¹⁵ Zie Vlastos, G., *op.cit.*, p.200-232.

¹⁶ Het citaat komt uit par.11 van het hoofdstuk 'het probleem van Socrates' uit Nietzsches *Afgodenschemering*, geciteerd in Van Gelre, H., *op.cit.*, p.186.

2.2.4. 'Maieutiek' of vroedvrouwenkunst

De allergie die Socrates vertoonde t.o.v. inzichten die niet van de deelnemers zelf zijn maar via boeken, leerkrachten, citaten enzovoort zijn binnengeslopen in de interpretatie van je eigen ervaringen, deze allergie blijft vandaag gehandhaafd in het socratisch gesprek. Een gespreksbegeleider fluit beweringen terug die vanuit autoriteit of macht worden geuit. Het gaat hem immers net als bij Socrates om de eigen ervaringsoordelen van deelnemers. De begeleider brengt dan ook geen kennis over. Hij 'weet' net als Socrates niets in die zin dat hij aan alles twijfelt wat wordt beweerd. Een begeleider van een socratisch gesprek neemt inhoudelijk niet deel. Deze opschorting van elke inhoudelijke bijdrage stelt hem in staat het onderzoeksgehalte van het gesprek op te voeren, vooral door vragen te stellen, beweringen naast elkaar te plaatsen, aan te zetten door samenvatten en herhalen enzovoort.

2.2.5. De elenchus

Wanneer je met deelnemers filosofeert over vrijheid, vriendschap, rechtvaardigheid zal het er hem wezenlijk om te doen zijn te laten geboren worden wat zij zelf uit eigen ervaring hierover denken. Dit kan soms in tegenspraak zijn met eigen overtuigingen die op het kennis-niveau in de hoofden zijn binnengedrongen. Zo kan een deelnemer bijvoorbeeld overtuigd zijn van het feit dat roken niet gezond is maar toch zelf blijven verder roken. De begeleider zal dan vragen om zijn bewering 'roken is ongezond' (op kennisniveau) te toetsen aan zijn ervaring met zijn gezondheid (op niveau van de ervaring). Meer bepaalt zal hij achterhalen op basis van welke argumenten hij zijn gedrag van roken legitimeert en dit in verband brengen met zijn bewering.

De ervaring van elenchus, de beschaming, gebeurt in een socratisch gesprek vandaag meestal door kennisoordeelen en waarnemingsoordeelen naast elkaar te zetten en op die manier mogelijke tegenspraken observeerbaar te maken. De alertheid van de andere deelnemers verhoogt de kans dat dit ook gebeurt.

Vele deelnemers komen in een gesprek voor de eerste keer dankzij de anderen tot ontdekking dat er wel tien interpretaties bestaan van hun ervaring. Zo kwam een deelnemster in een gesprek dat ik begeleidde over de vraag ' »kan je trouw zijn aan jezelf » dankzij interpretaties van de anderen tot de ontdekking dat ze, alhoewel ze van het tegendeel overtuigd was, misschien wel in haar hoofd maar niet in haar ervaring of in de gegevens van het voorbeeld, trouw was geweest aan zichzelf. Sterker nog : 'trouw zijn aan jezelf', gegeven de gevonden omschrijving, bestond misschien helemaal niet. De onzekerheid over je eigen oordelen die hierop volgt, zo is mijn ervaring, is inderdaad een belangrijke voedingsbodem voor verder onderzoek. Dikwijls is het de eerste smaakmaker van wat filosofie nu wezenlijk is en als we Plato lezen, is dit een voortdurende zoektocht naar zelfkennis.

2.2.5. levenslange zorgvuldigheid ?

Het nauwkeurig zelfonderzoek waarover Nicias in 2.1.1b) spreekt gebeurt ook in een socratisch gesprek vandaag. Er wordt immers uitvoerig ingegaan op een voorbeeld van een van de deelnemers en de analyse wordt voortdurend getoetst aan de gegevens van je eigen voorbeeld en dat van de voorbeeldgever. Net zoals Nicias ervaarde ik dat de jongeren dit onderzoek aangenaam vonden. Nicias voegt er twee resultaten aan toe : je staat zorgvuldiger in de wereld en je bent gestimuleerd tot levenslang leren. Ik zou dit willen onderschrijven. Een socratisch gesprek kan deelnemers aanzetten tot een blijvende onderzoekshouding, een blijvend zoeken. Deze motivatie kan groeien vanuit de elenchus-ervaring. Deze is zoals ik aangaf de ervaring van de kloof tussen kennis en waarneming, tussen wat iemand beweert en hoe iemand werkelijk handelt. Deze onderzoekshouding

impliceert een toegenomen gevoeligheid en zorgvuldigheid voor wat er wordt gezegd. Een 'socratisch' gevormde jongere zal in de lach schieten als hij iemand zeer kwaad hoort argumenteren « dat hij agressie in deze school niet meer tolereert », hij/zij zal niet meer zomaar accepteren dat iemand zegt « ik ben geen racist maar... » of « onze school is een democratische school ». Al deze beweringen zullen de honger naar onderzoek aanwakkeren. In die zin is het belangrijk de context van de school of de groep in te schatten. Als deze kritische houding geen verdere voeding krijgt na afloop van één socratisch gesprek is zo'n gesprek opzetten dikwijls een slag in het water. Dit geldt naar mijn gevoel zowel voor leerkrachten als leerlingen.

2.2.6. horzels op een paard ?

Socrates' voortdurende onderzoekshouding, werd door Callicles, een rijke, ambitieuze en wat anti-filosofische Athener, op de korrel genomen. Hij is ervan overtuigd dat je je als een puber blijft gedragen als je blijft studeren in plaats van je te manifesteren in de samenleving. « Hoe begaafd je ook bent », zegt hij aan Socrates, « als je op latere leeftijd nog blijft studeren kan het niet anders of je mist op allerlei terreinen de ervaring die noodzakelijk is om een goede maatschappelijke positie te bereiken. Je bent dan niet voldoende op de hoogte van de wet en van de taal van het maatschappelijke verkeer en de persoonlijke omvang (...) kortom je weet niets van het gewone leven. Wanneer er dan een of andere activiteit van je wordt verwacht, maak je je belachelijk, zoals een politicus zich natuurlijk belachelijk zou maken wanneer hij zich met die wetenschappelijke discussies van jou bemoeide. »¹⁷

Ik zou durven stellen dat deelnemen aan een socratisch gesprek jongeren niet aanzet om 'studerend' en nadenkend aan de rand van de maatschappij te gaan staan. Dat is het cliché-beeld van de filosoof waarmee Callicles duidelijk nog zit en waarmee hij probeert macht uit te oefenen op Socrates. Een socratisch gesprek is eerder een aanzet om zich te bekwamen in tegelijkertijdheid : een maatschappelijke positie beoefenen of je sterk en actief voor iets inzetten (Callicles'punt) en tegelijkertijd hierover fundamenteel en voortdurend nadenken (Socrates' punt).

Een socratisch gesprek is meer karaktervorming dan intellectuele ontwikkeling. Wie 'socratisch' gevormd is, is voortdurend aanwezig bij wat er gebeurt met een passionele afstand : hij is intens betrokken bij wat er wordt gezegd en gedaan maar heeft tegelijkertijd ook voldoende afstand om deze betrokkenheid te relativiseren om er over na te kunnen denken. Dit is naar mijn gevoel de belangrijkste vaardigheid van een filosoof. In de mate dat deze voort-durende filosofische onderzoekshouding wordt gestimuleerd, in een socratisch gesprek of in andere filosofische oefeningen, zet je niet alleen jongeren als 'horzels' op het paard van de samenleving. Je leert ze ook het paard mee besturen. Elke goede paardrijder weet dat je een paard alleen maar goed bestuurt als je het ook tegelijkertijd voort-durend observeert en begrijpt.

Iemand die de ontwikkeling van deze kritische houding bij jongeren heel belangrijk vond, was Leonard Nelson. In de volgende paragraaf sta ik stil bij 'zijn' project.

3. Het werk van Leonard Nelson en Gustav Heckmann

Socrates' methode heeft in de westerse filosofie weinig praktische navolging gekend. Sinds Plato en Aristoteles is de filosofie hoofdzakelijk een theoretische, systematische discipline gebleven. Hoewel je wel aspecten van de socratische methode kan ontdekken in didactische, psychologische, theologische en andere praktijken, is een expliciete op de praktijk gerichte socratische aanpak zeer zeldzaam gebleven. Het is de Duitse filosoof, pedagoog en politicus Leonard Nelson (1882-1927) geweest die geprobeerd heeft de

---

¹⁷ Plato, *Gorgias* (vroeg), 483b-485, vert. idem.

socratische methode zowel theoretisch als praktisch zijn centrale plaats in de filosofie terug te geven. Omdat in de socratische gesprekken die ik vandaag voer elementen van het werk van Nelson en zijn opvolgers herkenbaar zijn, is het van belang hier in het kort aandacht aan te besteden.

3.1. Wie waren Nelson en Heckmann ?

Uit zijn kennissenkring, zijn studies, zijn eerste geschriften en zijn functie als hoogleraar in Göttingen, blijkt dat Nelsons interesse ligt in het snijpunt tussen kritische filosofie, kentheorie en exacte wetenschappen. Uit zijn in 1917 verschenen *Kritik der praktischen Vernunft* blijkt niet alleen dat hij theoretisch-filosofisch grondig is beïnvloed door Kant, Fries en Apelt maar ook dat hij zijn denken koppelt aan praktijk. Politiek gezien is Nelson van betekenis geweest, onder andere door de oprichting van de Internationale Jugend Bund in 1917. Hiermee verzette hij zich tegen het nationalisme van die tijd. Hij richtte in 1926 ook de Internationale Sozialistische Kampfbund op, die zich tegenover de SDAP uit die tijd opstelde en later ook een belangrijke rol heeft gespeeld in het ondergrondse verzet tegen de nazi's.

Pedagogisch is de oprichting van de Philosophisch-Politische Akademie in 1924 significant. Deze vereniging organiseert vandaag nog steeds socratische gesprekken in de Nelsoniaanse traditie. Als reactie tegen het onderwijssysteem van die tijd, wat Nelson « dogmatisch » noemde, startte hij het Landeserziehungsheim Walkemühle waar hij samen met Minna Specht en Gustav Heckmann kinderen 'in waarheidsliefde en zelfvertrouwen' opvoedde.

Gustav Heckmann (1898-1996) zette na Nelsons dood zijn werk verder vooral door in de jeugdbeweging, in de school en in zijn partij de socratische methode in de praktijk verder uit te bouwen en te verfijnen. Hij slaagde erin na de Tweede Wereldoorlog naar Duitsland terug te keren en jongeren in het kader van het vredeswerk verder aan te zetten tot zelfstandig en kritisch reflecteren onder andere over het nut en het doel van onderwijs en opvoeding. Het krachtigste instrument daartoe was meteen volgens Heckmann zelf zijn belangrijkste levensdoel : het socratisch gesprek.

3.2. Het probleem van 'de waarheid'

3.2.1. Vond Socrates de waarheid ?

Er is nogal wat geschreven over wat in een socratisch gesprek nu werkelijk aan waarheid kan worden gevonden. In de Platonische gesprekken ondervraagt Socrates zijn gesprekspartners tot hij het 'wezen' van bijvoorbeeld de rechtvaardigheid heeft gevonden. Bij Plato krijgen we de indruk – mede door zijn anamnese-opvatting van kennis – dat Socrates hiermee een definitie zoekt, terwijl het in feite gaat over een gemeenschappelijke overtuiging over wat bijvoorbeeld 'rechtvaardigheid' als deugd betekent. Een zeker weten wat rechtvaardigheid werkelijk is en of het al dan niet gepast is om dit in een normatieve zin te gebruiken, dat vinden we niet bij Plato.¹⁸

¹⁸ Birnbacher, D., *Philosophie als sokratische Praxis: Sokrates, Nelson, Wittgenstein*, in Krohn, D., Neisser, B., Walter, N., *Sokratisches Philosophieren. Schriftreihe der Philosophisch-Politischen Akademie. Band VI: Das*

3.2.2. Hoe kon je volgens Nelson de waarheid vinden ?

a) het belang van kritisch en zelfstandig denken

Voor Nelson, die in tegenstelling tot Socrates een methode aanreikte om in groepen te filosoferen, was het van wezenlijk belang dat de deelnemers op eigen kracht, door zelfstandig onderzoek samen met anderen tot 'waarheid' kwamen. Hij noemde daarom zijn methode in navolging van Kant 'kritisch' en onderscheidde dit duidelijk van de 'dogmatische' methoden in de filosofie. Deze laatste miskennen de waarde van het onderzoek omdat ze grondbeginselen opstellen zonder ze te rechtvaardigen en zonder een methode aan te geven waarmee ze gecontroleerd kunnen worden. Toegepast op het onderwijs kan je volgens Nelson enkel filosofisch onderricht geven door ze niet als een wetenschap van feiten te behandelen. In plaats daarvan spoort hij aan de leerlingen de kunst van het filosoferen bij te brengen. In zijn beroemde voordracht over de socratische methode uit december 1922 schrijft hij het volgende¹⁹ :

Wie werkelijk filosofisch inzicht tot stand wil brengen, kan alleen de kunst van het filosoferen onderwijzen. Hij kan de leerlingen er alleen toe aanzetten zelf de moeizame terugwaartse beweging te ondernemen die de enige garantie vormt voor inzicht in de principes. Als er daarom zoiets als filosofieonderwijs kan bestaan, in welke vorm dan ook, dan kan het alleen onderwijs in het zelf denken zijn, preciezer : in de zelfstandige hantering van de kunst van abstraheren.

b) de regressieve abstractie

Het instrument dat in een socratisch gesprek klaarheid biedt, was voor Nelson de regressieve abstractie. Deze methode houdt in dat je, uitgaande van feitelijke ervaringsoordelen, terugvraagt naar de vooronderstellingen en principes die hier achter zitten. Je gaat dus van het concrete naar het abstracte, van het zekere (de ervaring) naar het onzekere (de grondbeginselen). Pas wanneer duidelijk is wat bijvoorbeeld vriendschap betekent in het voorbeeld van de deelnemer kan volgens Nelson worden onderzocht op basis waarvan deze deelnemer die ervaring nu 'vriendschap' noemt. De andere deelnemers worden hiertoe uitgenodigd. Nu is dit gezamenlijk onderzoek voor Nelson niet zomaar een oefening van een filosofische techniek of een middel om een definitie te verkrijgen, wat je eventueel ook langs een andere weg zou kunnen vinden. Nee, voor Nelson is dit gesprek de praxis van de filosofie zelf. Met weliswaar duidelijkere procedureregels en met een hoger dialooggehalte dan bij Socrates kunnen deelnemers door gezamenlijk onderzoek filosofisch inzicht in bijvoorbeeld 'rechtvaardigheid' of 'vrijheid' krijgen.

c) zelfvertrouwen van de rede garandeert nog geen waarheid

Nelson blijft met hetzelfde probleem zitten als Socrates : het inzicht dat dit de vooronderstellingen zijn, blijft descriptief van aard. Het ontsnapt niet aan wat bijvoorbeeld rechtvaardigheid voor de deelnemers betekent en biedt dus nog geen antwoord over wat rechtvaardigheid dan werkelijk is en of het zinvol is dit normatief in te zetten. Op het moment dat de deelnemers niet meer twifelen aan de resultaten en het onderzoek niet nog verder kan worden doorgevoerd in de richting van nog verder onderliggende vooronderstellingen, wordt hier volgens Nelson desalniettemin met een intuïtieve evidentie waarheid gevonden. Zonder dit verder filosofisch te argumenteren is hier volgens hem sprake van waarheid dankzij *het zelfvertrouwen van de rede*. Ieder mens, zo luidt dit principe, heeft vertrouwen in de redelijkheid van zijn geest, in zijn vermogen deel te hebben aan de waarheid. Ieder mens

---

Sokratische Gespräch – Möglichkeiten in philosophischer und pädagogischer Praxis, Frankfurt am Main, Dipa, 1999, p.17-20.

¹⁹ Zie Nelson, L., *De socratische methode* (1922), in Idem, *idem*, vert. Jos Kessels, 1994.

heeft dus feitelijk kennis, ook al betwijfelt hij die. Dit is op zich, geeft hij met Fries toe, een psychologische act en kan niet meer verder kennistheoretisch worden onderzocht. Hiermee bood Nelson samen met Fries een oplossing voor een aspect van Kants transcendentale filosofie dat nog ononderzocht bleef, namelijk de rechtvaardiging van de fundamentele grondbeginselen zelf.

3.2.3. Vinden jongeren in socratisch gesprek vandaag de waarheid ?

Wat we uit het voorgaande onthouden is dat filosofisch-theoretisch gezien de deelnemers aan een socratisch gesprek niet in staat zijn om de noodzakelijke samenhang tussen een subjectief gevonden evidentie en een objectieve waarheid te bewijzen. Ze kan hoogstens verhoopt worden. Daarom zijn « wat is... » -vragen in een socratisch gesprek naar mijn gevoel niet geschikt. De deelnemers krijgen hierdoor de indruk dat ze een definitie hebben gevonden van wat bijvoorbeeld 'vriendschap' of 'vrijheid' is terwijl ze het enkel eens zijn geworden over wat dit begrip voor hen betekent of over het feit dat dit inderdaad de meest fundamentele vooronderstellingen zijn die ze hebben.

In de lijn van Plato's Socrates, voor wie zelfonderzoek pedagogisch gezien voor het vinden van de waarheid komt, ben ik geneigd dit waarheidsprobleem als filosofisch probleem te relativeren in functie van het pedagogisch proces. In een socratisch gesprek is het volgens mij even belangrijk voor deelnemers om te ontdekken wat 'voor hen' waar is (de concreetheid, de ervaring) als wat 'voor de anderen' waar is (om zo te komen tot het algemene, de vooronderstellingen). Dit gebeurt dikwijls niet argumentatief of begripsmatig. Eerder werkt wat Nelson het 'waarheidsgevoel' heeft genoemd en omschreven heeft als een 'onduidelijk bewustzijn van de waarheid'. Deze gevonden 'waarheid' onderscheidt zich dan nog van wat buitenstaanders waar vinden. Het is ook de 'clash' tussen wat jij als vanzelfsprekend waar vindt en wat anderen blijken waar te vinden, dat de motivatie garandeert tot verder onderzoek. In dit onderzoek worden oorspronkelijke 'waarheden' op de helling gezet. Dit onthechttingsproces van eigen waarheden, zeg maar de elenchus, vind ik het belangrijkste. Het is precies de filosofische kloof tussen subjectieve, descriptieve en objectieve, bewijsbare waarheid waarover ik hierboven sprak die de 'voortdurende zorgvuldigheid' van een blijvende onderzoekshouding kan garanderen.

3.3. Verfijningen van de methode

3.3.1. verloop van het gesprek

Het didactisch-pedagogische werk van Nelson heeft geleid tot een vernieuwing in de socratische methode. Het meest opvallende hierin is dat de twee- of driegesprekken à la Socrates, waarin dikwijls nog net zoals bijvoorbeeld bij Confucius een leraar-leerling-positie inzat, achterwege worden gelaten in functie van de *onderzoeksgroep* die de autonomie over het onderzoek krijgt.

Het doel van het socratisch gesprek bij Nelson is om aan de hand van één voorbeeld inzicht te krijgen in een algemene regel of principe. De groep bereikt dit inzicht dankzij de regressieve abstractie, het 'terugvragen' naar de vooronderstellingen die achter de oordelen zitten die we vellen. De groepsleden ondervragen dus mekaar, gestimuleerd door de begeleider. Tijdens dit proces streeft de groep naar consensus. Momenten van gemeenschappelijk begrip worden vastgehouden en genoteerd. Als, uitgaande van één voorbeeld en na grondige analyse, een consensus is bereikt over de vooronderstellingen, regels en principes die in dit voorbeeld vervat zitten, mag men ervan uitgaan dat deze beweringen ook voor de andere voorbeelden gelden.

Een traditioneel verloop van een socratisch gesprek in de Nelson/Heckmann-variant ziet er als volgt uit :

fundamentele vraag of kwestie

één voorbeeld

kernbeweringen

redenen, argumenten

regels, principes

Een voorbeeld : bij een vraag als ‘wanneer moet je de regels volgen ?’ geeft iemand het voorbeeld dat hij voor het rood licht stopt. De kernbewering van de voorbeeldgever luidt dan : ik stopte voor het rood licht omdat x en y. Stel dat een van de redenen is « omdat iedereen dit doet », dan zou de achterliggende regel kunnen zijn « je moet regels volgen als anderen dit ook doen ». Het principe kan dan een uitspraak over gehoorzaamheid of volgzzaamheid zijn. Stel dat een reden is « omdat ik veiligheid in het verkeer belangrijk vind », zien de regels er weer anders uit. Het principe hierachter kan dan « regels zijn er voor de veiligheid » zijn.

3.3.2. Variaties

In de praktijk van vandaag verloopt een gesprek nooit zo gestroomlijnd als in het schema. Er zijn verschillende variaties mogelijk waaruit je als begeleider of als (gevorderde) groep methodisch kan kiezen. Enkele voorbeelden :

- de groep kan beginnen met verschillende voorbeelden te zoeken en hier dan een fundamentele vraag of filosofische kwestie bij vinden ;
- de groep kan verschillende voorbeelden bij een vooraf gekozen thema zoeken en hier dan later een vraag bij formuleren ;
- De begeleider kan de vraag op voorhand formuleren, of de deelnemers kunnen zelf een vraag zoeken uit een vooraf gegeven lijst of ze zoeken zelf een vraag die volgens hen merkwaardig is op basis van voorbeelden of brainstorming ;
- Deze keuze van één voorbeeld kan door de begeleider gebeuren of door de deelnemers, op voorhand of tijdens het gesprek ;
- De begeleider kan aan alle deelnemers vragen om kernbeweringen over het voorbeeld te formuleren of voorrang geven aan de bewering van de voorbeeldgever ;
- Om tot consensus over redenen te komen kan je werken via vragen die de deelnemers aan de kernbewering van de voorbeeldgever stellen of je kan ook verschillende kernbeweringen naast elkaar zoeken en de deelnemers laten beslissen welke kwestie de moeite waard is om verder te onderzoeken ;
- afhankelijk van de strategie en de interesse in de groep kan een groep ervoor kiezen om convergerend naar principes op zoek te gaan, door bijvoorbeeld één vraag van een deelnemer verder uit te spitten of divergerend, door bijvoorbeeld mogelijke alternatieve interpretaties of vragen te inventariseren en pas daarna hierin te kiezen wat het onderzoek de moeite waard maakt.

3.3.3. Protocol en verslag

Het 'Protokollschreiben', het individueel schriftelijk verwerken van het gesprek, was volgens Heckmann cruciaal om het samen denken te verdiepen.²⁰ Na elke bijeenkomst, als een soort huistaak, vroeg Heckmann aan zijn leerlingen om een verslag te maken van de eigen gedachtengang. Ook van de gespreksleider werd dit verwacht. Een protocol stelt de deelnemers in staat wat afstand nemen van het gesprek en de gedachtengang te verdiepen. Bij het begin van een volgende sessie kan zo'n protocol voorgelezen worden. Dit maakt het voor de groep mogelijk de draad weer op te pikken en eventuele misverstanden of onduidelijkheden die opgetreden waren tijdens het gesprek aan de orde te stellen.

In de praktijk van vandaag is een verslag omwille van de tijdsinvestering die dit vraagt niet altijd vanzelfsprekend. Als een protocol of een verslag (een korte, gestructureerde versie van een protocol) wordt gemaakt, gebeurt dit bovendien meestal niet meer door elke deelnemer afzonderlijk maar door één verslaggever die aanwezig is zonder aan het gesprek deel te nemen.

Een verslag of een huistaak zou ik in een gesprek met jongeren niettemin aanraden. Het is nuttig om de eigen denkbewegingen te observeren en op die manier de betrokkenheid bij het gesprek en de gemeenschappelijkheid van het denken te verhogen. Afhankelijk van de context moet bekeken worden of een individueel verslag haalbaar is en/of een verslaggever kan worden ingeschakeld.

3.4. Kenmerken en gespreksregels

In de loop van de praktijk van Nelson en Heckman zijn er een aantal gevoeligheden aan de oppervlakte verschenen die in de traditie van de Philosophisch-Politische Akademie nog steeds heel belangrijk zijn. Zoals Dieter Krohn schrijft, zijn er vier aspecten die een socratisch gesprek in de Nelson-Heckmann traditie kenmerken²¹ :

1. *het belang van het concrete* en de voortdurende verbinding van beweringen met ervaringen. Heckmann noemde dit « Im Konkreten Fuss fassen ». Hierin herkennen we de inzet van de gehele persoon, het zelfonderzoek bij Socrates.
2. Het *juiste begrip* onder de deelnemers. Dit is meer dan een instemming met wat gezegd wordt. Dit begrip kan worden gecheckt door deelnemers te vragen samen te vatten of te herhalen wat andere deelnemers hebben gezegd.
3. *Volharding* in de behandeling van een (deel-)vraag. Hier komt het op aan niet op te geven als het te moeilijk wordt maar, eventueel via andere deelvragen, door te zetten tot je een oplossing vindt voor de vraag waarvoor gekozen werd.
4. *Streven naar consensus*. Dit is iets anders dan een compromis. Het is een balans vinden tussen eigen voelen en denken en dat van een ander. Dit veronderstelt dus een zekere openheid t.o.v. zichzelf en van de ander.

Met het oog op de praktijk van het gesprek in Nederland werden vanuit deze kenmerken in de geschiedenis enkele *gespreksregels* geformuleerd. Deze gespreksregels waren niet

²⁰ Heckmann, G., *Das Sokratische Gespräch. Erfahrungen in philosophischen Hochschulseminaren*, Hannover, Schroedel, p.8-9.

²¹ Krohn, D., *Das Sokratische Gespräch in philosophischer und pädagogischer Praxis. Zur Einleitung*, in Krohn, D., Neisser, B., Walter, N., *Sokratisches Philosophieren. Schriftreihe der Philosophisch-Politischen Akademie. Band VI: Das Sokratische Gespräch – Möglichkeiten in philosophischer und pädagogischer Praxis*, Frankfurt am Main, Dipa, 1999, p.12.

zozeer 'normatief' of normerend bedoeld als wel descriptief. Ze geven aan wat typisch is voor een socratisch gesprek.

1. In het gesprek wordt nagedacht over een fundamentele vraag op basis van wat de deelnemers ervaren hebben, niet van wat ze gelezen of gehoord hebben (*geen beroep op autoriteit* of op anderen).
2. Dit nadenken is een "werkelijk-zichzelf-onderzoeken". Dit wil zeggen, wanneer een deelnemer twijfels heeft over het onderwerp dat ter discussie staat, dan moet hij die uitspreken. Maar heeft hij na zo'n zelfonderzoek geen twijfels meer, dan moet hij ook geen twijfel voorwenden (*geen hypothetische discussies*).
3. De deelnemers moeten moeite doen zich begrijpelijk uit te drukken, maar tegelijk zo beknopt zijn dat een gesprek mogelijk wordt. Dat wil zeggen, zij moeten "het lange betoog" maar voor een andere keer bewaren (*geen monologen*).
4. Iedere deelnemer moet zich niet alleen op zijn eigen gedachten concentreren, maar zich inspannen ook die van de ander te begrijpen. Om te bereiken dat nauwkeurig wederzijds begrijpen tot stand komt, kan de gespreksleider op ieder moment een deelnemer vragen in eigen woorden te herhalen wat een andere deelnemer naar voren heeft gebracht (*controle van communicatie*).
5. Gedachten over fundamentele vragen worden vaak in algemene of abstracte uitspraken uitgedrukt. Of iemand daarbij iets duidelijk denkt, dat wil zeggen of zijn uitspraak meer is dan woorden, blijkt pas wanneer hij in staat is het algemene of abstracte toe te lichten aan concrete, voor de deelnemers ervaarbare voorbeelden. In het gesprek wordt elke algemene of abstracte uitspraak aan deze test onderworpen (*concreetheid*).
6. Het onderzoek van een fundamentele vraag is niet afgesloten zolang ten aanzien van die vraag onder de gespreksdeelnemers nog onbegrip bestaat of elkaar tegensprekende opvattingen worden aangehangen (*streven naar consensus*).
7. Om overzicht te houden over het gesprek moeten de beschikbare hulpmiddelen ten volle benut worden. Dat zijn vooral het systematisch vastleggen van kernuitspraken en het onderscheid tussen zaakgesprek, strategiegesprek, metagesprek (*methodische aanpak*).

Zoals Nelson schrijft, vraagt de kunst om te filosoferen via de socratische methode een zekere discipline. « Men wordt niet door geestelijke gaven tot filosoof », schrijft hij, « maar door inspanning van de wil ».²² Vooral het handhaven van regels vier en vijf, de eis van nauwkeurige verstandhouding en concreetheid in argumenten, zorgt er soms voor dat deelnemers na een sessie vermoeid naar huis toe gaan.

Het handhaven van regels kan echter in vele gesprekken het filosofisch karakter van het gesprek verhinderen, ook al is het bedoeld om het te bevorderen. De concentratie van deelnemers kan immers gaan naar het zich aan de regels houden in plaats van de inhoudelijke kwestie waarvoor de regels zijn bedoeld. Men mag niet uit het oog verliezen dat zowel een gespreksstructuur zoals bijvoorbeeld het 'zandlopermodel' als deze regels houvasten zijn voor beginners. Ze zijn niet bedoeld als 'essentie' van het socratisch gesprek. Socrates zelf had regels noch structuren in zijn aanpak. Ik zelf hanteer zoals in de inleiding geschetst de volgende regels, die respectievelijk « strategie-, zaak- en meta »- problemen aanzienlijk kunnen vereenvoudigen als men zich er aan houdt.

1. Zeg wat je wil zeggen
2. Wees concreet
3. Tracht een gezamenlijk gesprek te voeren.

4. Tot slot

Omwille van het doorgedreven analytisch karakter, raad ik het socratisch gesprek voor leerlingen jonger dan 16 jaar niet echt aan. Er zijn voldoende andere, minder veeleisende

---

²² Nelson, L., *De Sokratische Methode* (1922), in Idem, *idem*, inleiding en vertaling Jos Kessels, Amsterdam, Boom, p.101.

vormen van filosoferen voorhanden, die hiertoe een goede oefening kunnen zijn. Er zijn echter ook laagdrempeliger varianten van de Socratische methode dan de Nelsonvariant, die zeker ook de moeite waard zijn in educatief perspectief. Een ervan, het 'socratisch seminarie' wordt beschreven in het werk van Ann Pihlgren en is een waardevolle oefening waarbij creativiteit centraal staat als opstap voor een oefening in analyse.²³

5. De auteur / verder zoeken

Kristof Van Rossem (°1969) studeerde godsdienstwetenschappen en filosofie in Leuven (KUL), Amsterdam (UvA) en Uppsala (UU). Hij werkte als leerkracht in het secundair en het hoger onderwijs en als free-lance vormingswerker voor verschillende (hoge)scholen in Vlaanderen. Hij is opgeleid in het begeleiden van taakgerichte groepen en in het faciliteren van socratische gesprekken.

Van 1997 tot 2008 was Kristof educatief medewerker aan de Stichting Lodewijk de Raet, een vormingsinstelling voor volwassenen in Vlaanderen. Hij realiseerde in die functie verschillende trainingen, cursussen, socratische gesprekken, filosofische workshops. Hij werkt sinds 2007 ook als zelfstandig trainer. Samen met Hans Bolten begeleidt hij elk jaar een training tot socratisch gespreksbegeleider.

Hij werkte o.a. voor Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Provincie Vlaams-Brabant en Antwerpen, Vertrouwenscentra Vlaanderen, Tabor, Christelijke Mutualiteiten, Verbond voor Vlaamse Tandartsen, Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling, Universiteit Antwerpen, Artevelde Hogeschool, Belgische Krijgsmacht, Steunpunt/ Centra Algemeen Welzijnswerk, Humanistisch Verbond, Waterleidingbedrijf Amsterdam, Justitieel Welzijnswerk (gevangenen), VLD, CDenV, Provincie Vlaams-Brabant, Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg, UZGent, Z-Index, Begeleid Wonen, IDEWE, Colruyt, Interactie Academie, Unie van Turkse Verenigingen,...

Kristof is als lector verbonden aan de Academische Lerarenopleiding van het Hoger Instituut voor de Wijsbegeerte van de KULeuven en is docent filosofie en ethiek aan de Hogeschool-Universiteit Brussel (HUB). Hij is medewerker van Spes Forum vzw.

Recente publicaties :

- ◆ *Wat had je gedacht? Leidraad voor filosoferen met jongeren*, met Goedele de Swaef (red.), Woltersplantyn, Mechelen, 2008
- ◆ *De socratische methode achter de tralies. Filosofische gesprekken met gedetineerden*, in *Filosofie*, jrg. 17 nr. 1 (2007), p.35-40 en nr. 2 (2007), p. 47-51 en in *Metanoia*, nr 4 (2006)
- ◆ *What is a socratic dialogue?*, in *Filosofie*, 1 (2006), p.48-51
- ◆ *Zo gezegd zo gedaan. Trainen in integriteit*, in *Ethische Perspectieven*, 15 (2005) 1, p.34-46.
- ◆ *Inleiding*, in R.Braidotti, *Op doorreis. Nomadisch denken in de 21^e Eeuw*, Boom, Amsterdam, 2004.
- ◆ *Nomadisch denken. Over Rosi Braidotti*, in *Het Vrije Woord*, nr.3, 2004, p.6-10.
- ◆ *Narrenwijsheid*, in *Filosofie*, jrg 14, nr. 2, 2004, p.15-19 en in *Antenne*, nr.4, december 2004
- ◆ *Wilt u gestoord worden?* Met Hans Bolten, in Delnoy, J. en Van Dalen, W., *Het socratisch gesprek*, Damon, Best, 2003
- ◆ *De extractie van de waarheid, over het socratisch gesprek en Hoe leit dit kindeken? Anamnese en diagnose in een socratisch gesprek*, samen met Hans Bolten, in *Belgisch Tijdschrift voor Tandheelkunde*, jrg. 57/4, 2002, p.257-292.
- ◆ *Horzels op een paard. Het socratisch gesprek in het vormingswerk*, in *Vorming*, 16 (2001), nr.3, p.159-188.
- ◆ *Voortdurend begeren. Filosofie, filosoferen en het socratisch gesprek*, in *Filosofie* 11 (2001), nr.2, p.38-39.
- ◆ *Filosoferen met jongeren*, samen met Willy Poppelmonde, Goedele De Swaef, Paul Fransoo, Kluwer, Antwerpen, 2001, 186 p.
- ◆ *Woekerend Denken. Filosoferen in een volkshogeschool*, in Crapels, O. en Karssing, E., *Filosoof in de praktijk*, Assen, Van Gorcum, 2000, p. 56-68.
- ◆ *Passie voor verandering. Over het denken van Rosi Braidotti*, in *Filosofie*, 9 (1999), nr.3, p.18-21 en in *VMT*, 33 (1999), nr.3, p.69-74.

²³ Pihlgren, A., *Socrates in the Classroom*, Elanders Sverige, Stockholm, 2008

Contact :
Kristof Van Rossem
Kokerijstraat 90
9310 Meldert
Tel 053 41 73 84
Mobiel 0473 715835
Kristof@socratischgesprek.be
www.socratischgesprek.be